

Als stenen konden spreken...

Of hoe monumenten geschiedenis schrijven

**Pedagogisch Dossier
Koninklijk Legermuseum**

Inleiding

Monumenten, gedenkplaten of straatnamen zijn zowel sociaal als historisch van belang. Ze bezorgen ons belangrijke informatie over personen of gebeurtenissen, het verleden in het algemeen of dat van de stad, gemeente of streek waar we wonen. Ze illustreren ook de normen en waarden van een bepaalde gemeenschap, groep, gemeente, land of periode. In deze handleiding ontdekt u een aantal minder voor de hand liggende monumenten en herontdekt u er andere waar u misschien dagelijks voorbij loopt zonder er acht op te slaan. We besteden in dit dossier vooral aandacht aan oorlogsmonumenten. De manier waarop we die “lezen” is echter van toepassing op om het even welk monument.

Waarom herdenken we dingen?

Door monumenten en gedenkplaten op te richten of straatnamen te geven wil men iets overleveren of herdenken. De redenen waarom we dingen gedenken zijn niet rationeel, maar emotioneel van aard. De individuen of groepen die iets herdenken, gebruiken een personage of gebeurtenis als sociaal bindmiddel en om de gemeenschap een identiteit te bezorgen, vooral wanneer die identiteit of eenheid wordt bedreigd (b.v. de viering van 175 jaar België in 2005).

Door een monument op te richten leveren we een stukje geschiedenis over aan toekomstige generaties. De personages of gebeurtenissen die worden herdacht, verwerven een plaatsje in de geschiedenis, waardoor ze niet opgaan in de overvloed aan informatie en gebeurtenissen waarmee jongeren de dag van vandaag worden geconfronteerd. Door iets te herdenken bieden we toekomstige generaties de gelegenheid om belevenissen uit het verleden te delen. Dit laatste is vooral van belang voor oud-strijders, die op zoek gaan naar een identiteit en naar emoties die ze ook zelf hebben beleefd. Ze trachten ook zin te geven aan de dood van hun strijdmakkers: in zo'n geval helpen monumenten bij het rouwproces. Soms gaat de plicht om dingen te herinneren gepaard met de drang naar genoegdoening

en erkenning. Gaat het in zo'n geval om vredes- of oorlogsmonumenten? Dragen ze bij tot het in stand houden van gevoelens van haat en wraak of getuigen ze integendeel van het feit dat oorlog geen abstract iets is en bieden ze hoop op een betere wereld waarin dergelijke gruwel niet langer mogelijk is? Herinneren betekent echter ook het verleden samenvatten, deformereren, gedeeltelijk verzwijgen en verstarren. In die zin vereeuwigen monumenten de boodschap die de generatie die ze maakte heeft willen overleveren. Er werden weinig nieuwe monumenten opgericht voor de gesneuvelden van de Tweede Wereldoorlog. Hun namen werden meestal toegevoegd op monumenten ter nagedachtenis van de Eerste Wereldoorlog. Als er al gedenktekens voor de Tweede Oorlog zijn, dan werden die in de meeste gevallen opgericht voor de slachtoffers van misdaden tegen de menselijkheid: gefusilleerden, gedeporteerden en slachtoffers van concentratiekampen.

Hoe herdenken we dingen? De verschillende soorten monumenten

Monumenten zijn zelden avant-gardistisch of origineel van aard. Ze beantwoorden meestal aan een bepaalde typologie en worden op bestelling uitgevoerd. In grote lijnen onderscheiden we de volgende vormtypes:

- Gedenkplaten in steen of brons,

Sterrebeek

Aarschot

- Beelden, monumenten, triomfbogen of erepoorten,

Grafmonumenten,
obelisken,
dodenlantaarns,
begraafplaatsen,
kapellen,
mausolea,
cenotafen,...

Kraainem

Brussel

St-Joost

- Grafzerken voor individuele of onbekende soldaten,
- Allerlei: calvariebergen, schilderijen, glasramen en ook decoraties, straatnamen, enz...

Wie herdenkt er dingen? De opdrachtgevers

De gemeente Kraainem

Een monument kan worden opgericht door de Belgische Staat, maar ook door een stad, dorp of gemeente, een oud-strijdersbond of gedeporteerdenvereniging, een parochie, vakbond, sportclub of een individuele burger. Vaak is de financiering van het project het grootste probleem. Na de Eerste Wereldoorlog krijgt de wederopbouw van de verwoeste steden in het industrieel en economisch aan de grond zittende België voorrang. Het oprichten van monumenten is in dat opzicht bijkomstig. De meeste monumenten worden dan ook pas ingewijd in de jaren 1920 en 1930.

Rossignol, monument opgericht door de Inspecteur van Waters en Bossen van Namen en de hoofdboswachter te Florenville, voor een boswachter die op 26 augustus 1914 door de Duitsers werd terechtgesteld.

De parochie van Sterrebeek

Waar stelt men monumenten op?

Soms is het van belang waar een gedenkteken wordt opgericht. Vaak bestaat er een verband tussen het onderwerp en de plaats waar het monument wordt opgesteld, al kan die keuze ook van het toeval of de beschikbare ruimte afhangen. Het gebeurt ook dat particulieren een stuk grond ter beschikking stellen. In sommige gevallen worden monumenten later verplaatst. In ieder geval zegt de plaats waar we ze aantreffen vaak iets over hun karakter dat religieus, seculier, funerair of patriotistisch kan zijn.

Pleinen,

kerken,

begraafplaatsen,

Brussel, Poelaertplein

Sterrebeek

Braine l'Alleud

slagvelden, executieplaatsen,

Tienen: monument Sint-Margriete-Houtem

Nieuwpoort: de sluisen

Rossignol: monument voor de 120 gefusilleerden van 26 augustus 1914

maar ook stadhuizen, scholen, stations, hospitalen of kazernes.

Wie of wat herdenken we?

Gebeurtenissen, belangrijke data, mensen en plaatsen zijn een aantal voorbeelden van dingen die worden herdacht. Na de Eerste Wereldoorlog richtte België monumenten op voor oud-strijders en burgers, helden en martelaren die aan het front vochten, gefusilleerd of gedeporteerd werden. Door hun roemrijke dood verheerlijken de strijders de vrede en/of de overwinning. De onbekende soldaat symboliseert dan weer het offer van alle onbekende soldaten die geen eerbetoon of eigen grafzerk kregen.

Goetsenhoven

De burgerslachtoffers (gedeporteerden, gefusilleerden, martelaren, helden) moeten gewroken worden. Hun dood geeft aanleiding tot droefheid en woede.

Kraainem

Rossignol

Aarschot

Verzetsstrijders worden op hetzelfde niveau geplaatst als oud-strijders omdat ze net als hen de dood dapper hebben getrotseerd.

Brussel: Nationale Schietbaan

Lasne: monument aan het Onafhankelijkheidsfront

Voorstellingen van de vijand komen weinig voor op monumenten, tenzij onder de vorm van een adelaar die wordt verpletterd. Ook de daden van de vijand worden in de opschriften vermeld.

Braine l'Alleud gedenkt de wandaden van de Duitse soldaten.

In Walcourt vertrappelt een Belgische soldaat een Duitse helm.

Opschriften en symbolen

De opschriften op monumenten vertellen ons wie de opdrachtgever(s) was/waren, waaraan of aan wie het gedenkteken is gewijd en welke boodschap de oprichters willen overbrengen. Vaak wordt de naam van de opdrachtgever (een dorp/ gemeente of vereniging) op het monument aangebracht. Via een opschrift draagt men het monument op aan een bepaalde groep, bijvoorbeeld de toekomstige generaties, soldaten, martelaren enz... Die tekst brengt de opdrachtgever ook in verband met diegenen die onsterfelijke roem hebben vergaard. Het accent kan liggen op vaderlandsliefde, godsdienst of rouw. Er wordt ook vermeld in welke omstandigheden de personen waaraan het monument is opgedragen stierven (voor het vaderland, als slachtoffers van de barbarij).

Ook de gebruikte symbolen, houdingen en gebaren brengen een bepaalde boodschap over. Allegorische personages symboliseren vaak abstracte waarden als het Vaderland, de Rechtvaardigheid of de Vrijheid.

Het Heilig Hart: hiervan werd de verering in het bijzonder aangemoedigd door kardinaal Mercier, een belangrijk religieus personage en groot patriot.

De Pieta: een voorstelling van Maria met de stervende Christus in haar schoot, als allegorie van het Vaderland.

De Overwinning: een gevleugelde figuur met palmtakken en kransen, vaak gehuld in antieke draperieën, soms met helm.

Haacht

Schaarbeek

Charleroi

Overijse

*St-Joost,
monu-
ment aan
Charles
Rogier*

Burgers: moeders, weduwen, pleuranten, blootshoofds of gesluierd, vaak met een stervende man in hun armen (zoals bij de pieta). Soms zien we ook een vrouw of een oude man die oorlogsverhalen vertellen aan een kind.

Herent

Tintigny

Palmtakken (van de martelaar) en **kruisen** zijn katholieke symbolen. **Nationale symbolen** als vlaggen of plaatselijke wapenschilden zijn dan weer patriotistische getint. **Militaire tekens** en **lauriertakken** verwijzen ten slotte naar de overwinning.

Brussel: monument aan de Genie

Overijse

Genval

Dodenkransen, **toortsen**, **urnen** en **gisanten** hebben een funeraire connotatie.

Brussel: monument aan de Belgische infanterie

Zaventem

De **leeuw** verbeeldt kracht en moed en staat symbool voor België. Ook **koning Albert** komt voor op verschillende monumenten. Hij symboliseert de vastberadenheid en de moed van ons land tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Genval

De **soldaten** kunnen verschillende houdingen aannemen:

- Als wachtpost (rechtopstaand, voor zich uit starend)

Sterrebeek

Zaventem

- Aanvallend (als teken van moed en zelfopoffering)

Goetsenhoven

Walcourt

Tienen

- Stervend (zonder zichtbare wonden, tranen, of sporen van lijden), vaak met andere personages (pieta, met Christus,...). Onbewogen sluit het Vaderland de stervende soldaat in haar armen en geeft zo een voorbeeld aan moeders en echtgenotes. Er zijn ook monumenten waarop de gewonde soldaten worden omringd door strijdmakkers. Dit symboliseert de saamenhorigheid van de groep, omdat de stervende soldaat zich heeft opgeofferd opdat zijn strijdmakkers zouden overleven. In welke hoedanigheid ook, het is de dood van de

Steenokkerzeel

Maleizen

↑ *Boutersem*

soldaat die bij dit type monument centraal staat.

- Mijmerend (leunend op zijn geweer). Dit type is eerder zeldzaam en fungeert vaak als een soort monument aan de vrede.

Wat telkens ontbreekt zijn de vuiligheid en het slijk, het gevecht met de vijand, kortom de realiteit van het leven aan het front. Aan de gruwel van de oorlog wordt steeds voorbij gegaan.

De soldaat wordt onsterfelijkheid beloofd omdat hij bepaalde waarden heeft verdedigd, een ideaal heeft nagestreefd en een persoonlijk offer heeft gebracht.

- De allegorie van het **Vaderland**: een jonge vrouw, gevleugeld, in antieke draperieën en met klassieke gelaatstrekken. Ze vertegenwoordigt de erkentelijkheid van het Vaderland tegenover het nobele offer van de soldaten en de droefheid over het verlies van haar kinderen.

Rossignol

Charleroi

Haacht

Bruxelles:
Gabrielle Petit,
© A. Godfroid

Ook de gebaren hebben hun betekenis:

Geheven armen symboliseren opluchting en bevrijding.

Gestrekte armen (vaak met een krans in de hand) symboliseren de overwinning.

Open handen staan voor welwillendheid en samenspraak, gesloten handen voor kracht en onverzettelijkheid.

Evenwijdige benen duiden, zoals bij de wachtpost, op ingetogen kracht, terwijl een loophouding staat voor verovering, overwinning en toekomst.

Een liggende houding staat voor de dood, de eeuwige slaap.

Een gebogen houding verraadt droefheid en overpeinzing.

Een rechtopstaande houding duidt ten slotte op kracht en rechtvaardigheid.

De bedoeling is dat de boodschap van een monument door deze houdingen en gebaren onmiddellijk duidelijk

is voor de toeschouwer.

Monumenten aan de vrede, als aanklacht tegen de oorlog, zijn eerder zeldzaam. In België zou de IJzertoren in Diksmuide, met zijn opschrift

“Nooit meer oorlog” een goed voorbeeld kunnen vormen,

ware het niet dat dit monument in de eerste plaats is uitgegroeid tot het symbool

bij uitstek van de Vlaamse Beweging.

In het Franse Gentioux in de Creuse staat een vrij uniek monument van kunstenaar Palanchi:

het stelt een jongentje voor dat de inscriptie “Maudite soit la guerre” aanwijst.

IJzertoren

Gentioux © Paul Van Ruychevelt

Bibliografie

- BECKER A., *Les monuments aux morts. Mémoire de la Grande Guerre*, Paris, 1988
- BECKER A., *La guerre et la foi. De la mort à la mémoire. 1914-1930*, Paris, A. Colin, 1994
- Bruxelles en 14-18. La guerre au quotidien*, in *Les Cahiers de La Fonderie*, n°32, 2005
- CLAISSE S., *Pouvoir(s) et mémoire(s). L'Etat belge et les monuments aux morts de la Grande Guerre*, in *14-18 une guerre totale?*, Archives générales du royaume, 2005, pp. 545-559
- CLAISSE S., *La mémoire de la guerre 1914-1918 à travers les monuments aux morts des communes d'Etalle, Habay, Léglise et Tintigny*, Archives générales du royaume, Etudes sur la Première Guerre mondiale, 7, Bruxelles, 2002
- DE BUSSCHER, J.M., *Les folies de l'industrie*, Bruxelles, Archives d'architecture moderne, 1981
- DE MAESSCHALCK KR., ENGELN C., MARX M. en PERSOONS E., *Oorlogsmonumenten 1914-1918 in Vlaams-Brabant*, Algemeen Rijksarchief, Brussel, 2002
- JACOBS M., *Zij die vielen als helden ... Cultuurhistorische analyse van de oorlogsgedenktekens van de twee wereldoorlogen in West-Vlaanderen*, Brugge, 1995
- MABILLE X., *Itinéraires de la citoyenneté à travers des lieux de mémoire dans notre pays*, CRISP n°55, Bruxelles, 1997
- PIROTTE R., *Les monuments aux combattants de la guerre 1914-1918. Valeurs d'une époque*. Mémoire de licence, ULB, 1994-1995
- PURKIS S., *Using memorials*, English Heritage, 1995
- TIXHON A. et VAN YPERSELE L., *Du sang et des pierres. Les monuments de la guerre 1914-1918 en Wallonie*, in *Cahiers d'Histoire du Temps présent*, 7, Bruxelles, 2000, pp. 83-126

Lijst van de locatie van de monument die voorkomen in dit dossier

Aarschot (Vlaams Brabant)

Boutersem (Vlaams Brabant)

Braine l'Alleud (Waals Brabant)

Brussel: begraafplaatsen van Sint Joost en Schaarbeek, Poelaertplein, Nationale Schietbaan, monument aan de genie op de Reyerslaan

Charleroi (Henegouwen)

Gentioux (La Creuse, Frankrijk)

Genvai (Waals Brabant)

Goetsenhoven (Waals Brabant)

Haacht (Vlaams Brabant)

Herent (Vlaams Brabant)

Jamoigne (Luxemburg)

Kraainem (Vlaams Brabant)

Lasne (Waals Brabant)

Maleizen (Vlaams Brabant)

Nieuwpoort (West Vlaanderen)

Overijse (Vlaams Brabant)

Rosignol (Luxemburg)

Sterrebeek (Vlaams Brabant)

Tienen (Vlaams Brabant)

Tintigny (Luxemburg)

Walcourt (Henegouwen)

Zaventem (Vlaams Brabant)

De vragenlijst

Stel op basis van de informatie in het theoretische gedeelte zelf een aantal vragen op die de leerlingen kunnen gebruiken ter voorbereiding van een bezoek met de klas aan één of meerdere monumenten in de buurt. Door op zoek te gaan naar de reden waarom een monument wordt opgericht en de waarden die het wil overbrengen komen ze meer te weten over de geschiedenis, betekenis, symboliek en eventuele boodschap van de monumenten. Door elementen uit hun dagelijkse omgeving op een actieve manier te bestuderen raken de leerlingen vertrouwd met het locale erfgoed. Noties als burgerschap en de plicht om te herinneren kunnen hierbij aan bod komen. De denkoefening kan natuurlijk worden nedergezet met een discussie over de relevantie van monumenten in het algemeen en hun plaats in de hedendaagse samenleving.

Wat voor vragen moet de vragenlijst bevatten?

- *Wat is een monument?*
- *Waarvoor dient het?*
- *Welke monumenten kennen de leerlingen in hun omgeving, in de rest van België, in het buitenland?*
- *Kennen ze data, feiten, plaatsen, mensen waarvoor monumenten werden opgericht?*
- *Is het in hun ogen nodig om monumenten op te richten en dingen te herdenken?*
- *Ter ere van wie of wat zouden ze zelf een monument oprichten?*

De werkmethodes voor het ‘lezen’ van monumenten zijn zowel voor het basis- als het middelbaar onderwijs bruikbaar. De richtlijnen zijn bovendien toepasbaar op oorlogsmonumenten, burgerlijke gedenktekens, straatnamen, gedenkstenen, begraafplaatsen en monumenten in de stad.

Aarschot

Beschrijving

Het ter plaatse bestuderen van een monument naar keuze.

De leerlingen kunnen een beschrijving geven aan de hand van een tekening, een foto, een tekst of een geluidsopname.

Deze lijst biedt een aantal mogelijke aandachtspunten.

Stad / Dorp / Gemeente	
Naam van het monument	
Type monument	☐ Gedenksteen ☐ Beeld ☐ Grafmonument, zuil of obelisk ☐ Kapel of mausoleum ☐ Graf, grafzerk ☐ Calvarieberg ☐ Begraafplaats ☐ Andere:
Materiaal	
Kunstenaar (let op handtekeningen, merktekens, opschriften die hun namen vermelden)	
Afmetingen Welk effect heeft men beoogd met deze afmetingen?	
Welke personages zijn op het monument voorgesteld? Welke houdingen nemen ze aan? Wat beelden ze uit/waar verwijzen ze naar?	

<p>Welke kentekens en symbolen zijn erop aangebracht en waar verwijzen ze naar?</p>	
<p>Om wat voor soort monument gaat het?</p>	<p>☐ gemeentelijk ☐ funerair ☐ religieus ☐ patriotistisch ☐ verbonden met een sport-, beroeps- of andere vereniging ☐ andere:</p>
<p>Welke opschriften treffen we erop aan?</p>	
<p>Lijsten met namen: Duidt mensen van dezelfde familie, vrouwen en kinderen aan. Welke data komen er in de lijst voor? Zijn de namen alfabetisch, per graad, chronologisch of anders gerangschikt? Zijn er namen die achteraf werden toegevoegd? Indien ja, wanneer? Staan er namen van mensen op die stierven tijdens de oorlog? Hoeveel zijn het er? Tijdens welke oorlog kwamen ze om het leven? Zijn er namen bij van families of mensen die je kent?</p>	
<p>Waar staat het monument?</p>	
<p>Is die plaats van belang?</p>	
<p>Vinden er nog regelmatig/ af en toe ceremonies plaats? Indien ja, wanneer? Wat gebeurt er tijdens zo'n ceremonie?</p>	

Historiek van het monument

Probeer de ontstaansgeschiedenis van het monument te achterhalen vanaf de beslissing om het op te richten tot het moment van de inwijding. Ga ook na of het achteraf werd aangepast. Bij dit onderzoek kunt u diverse bronnen aanwenden:

- Mondelinge overlevering
- Oude kranten, foto's van de inhuldiging, de toespraken die bij de inhuldiging werden gehouden, de lijst van personen die een toespraak hielden bij de inhuldiging
- De lokale bevolkingsregisters
- Websites over de gemeente, de personages of gebeurtenissen die worden herdacht, types monumenten, enz...
b.v. <http://www.inflandersfields.be> (voor lijsten van gesneuvelden)
- Boeken of brochures over een bepaald monument, een regio, een gebeurtenis of een personage

Het onderzoeken van deze bronnen geeft een antwoord op de volgende vragen:

- Wanneer werd het monument opgericht?
- Wie werkte eraan mee? Denk aan architecten, ondernemers, steenhouwers, beeldhouwers, bronsgieters,...
- Is het ontwerp baanbrekend of origineel, of gaat het eerder om een serie-productie?
- Waarom staat het monument op een bepaalde locatie?
- Wie heeft het monument gefinancierd en met welke middelen? Hoeveel heeft het gekost?
- Welke wijzigingen onderging het monument, wanneer en waarom?
- Staan er gesneuvelden op vermeld? Hoe groot is hun aantal ten opzichte van de bevolking van de gemeente uit die tijd?
- Naar welke gebeurtenis verwijst dit monument (let op eigennamen, plaatsnamen, data,...). Wordt de geschiedenis waarheidsgetrouw weergegeven of is er sprake van desinformatie?

Oefening

Welke gevoelens roept het monument bij je op? Vertel ook waarom. (Droefheid? Woede? Onverschilligheid? Respect?)

Kies iemand uit je familie of omgeving en stel een biografie op. Ontwerp een monument dat je voor hem of haar zou oprichten en kies een plaats waar je het wil laten opstellen. Motiveer je keuze.

Organiseer een parcours in je eigen dorp of gemeente langs een aantal monumenten of plaatsen die volgens jou een belangrijke rol hebben gespeeld in de lokale geschiedenis.